

ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА, ФИЛОСОФИЯ ПРАВА

УДК 340.11

КАТЕГОРИЯ «ПРАВОВІ ЗАСАДИ» В МЕТОДОЛОГІЧНІЙ КОНЦЕПЦІЇ ЮРИДИЧНИХ ПОНЯТІЙНИХ УТВОРЕНЬ

Марина ВАСИЛЕНКО,

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри юридичних дисциплін Сумської філії
Харківського національного університету внутрішніх справ

Віта ТКАЧЕНКО,

кандидат юридичних наук, старший викладач
кафедри адміністративного та інформаційного права
Сумського національного аграрного університету

АНОТАЦІЯ

У статті на основі наукових поглядів учених представлені головні підходи до вивчення юридичних понять. Розглядається загальний механізм проведення дослідження сутності категорій і понятійних утворень у юридичній науці. Здійснено часткове вирішення в межах науково-теоретичного аналізу методологічних підходів визначення сутності категорії «правові засади».

Ключові слова: юридичні понятійні утворення, юридична категорія, правові засади, методологічна концепція, правові дослідження.

THE CATEGORY OF “LEGAL FRAMEWORK” IN METHODOLOGICAL CONCEPTION OF LEGAL CONCEPTS

Maryna VASYLENKO,

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Law of Sumy Branch
of Kharkiv National University of Internal Affairs

Vita TKACHENKO,

Candidate of Law Sciences, Senior Lecturer at the Department
of Administrative and Informational Law
of Sumy National Agrarian University

SUMMARY

The main approaches to the study of legal terms on the basis of academic views of scientists are provided in the article. A general mechanism of research conducting of categories' essence and concepts in legal science is considered. A partial solution to the category's essence definition of «legal framework» within the scientific theoretical analysis of methodological approaches is done.

Key words: legal concepts, legal category, legal framework, methodological conception, legal studies.

Постановка проблеми. У сучасній юридичній літературі поняття й категорії переважно інтерпретуються на основі прямого узагальнення нормативного матеріалу та юридичної практики [1, с. 82]. Погоджуючись із думкою А.М. Васильєва, зауважимо, що таке подання об'єкта правової теорії видається недостатньо точним. «Правові дослідження повинні охоплювати всю державно-правову організацію суспільства. Правосвідомість і юридичні норми – лише елементи в її загальній структурі. Тому питання варто ставити інакше: правова теорія пізнає правові погляди й норми права через аналіз закономірностей суспільного розвитку загалом і державно-правових процесів зокрема. Тільки розуміння закономірностей розвитку суспільства загалом, його глибинних процесів відкриває шлях до наукового пізнання природи правових явищ, внутрішніх причин їх походження, розвитку та сутності» [2, с. 81].

Актуальність теми дослідження. На основі теоретичних міркувань, урахувуючи апостеріорність матері-

алу правової дійсності, вважаємо за актуальне виділити з безлічі окремих правових явищ, фактів, функцій, рівнів стабільне, необхідне, загальне, що створює основу для подальшого вивчення юридичних понятійних утворень.

Стан дослідження. Питанням методологічних підходів вивчення юридичних понять і категорій частково присвячені наукові розробки таких учених, як Н.Г. Александров, А.М. Васильєв, С.Д. Гусарев, В.Є. Жеребкін, А.М. Колодій, В.В. Копейчиков, В.В. Нирков, В.М. Сиріх, О.Ф. Скакун, А.В. Стрехалюк, О.Д. Тихомиров, М.В. Цвік, А.Ф. Черданцев, В.А. Шабалін та інші. Однак недостатньо уваги приділено визначенню й обґрунтуванню категорії «правові засади» як одного з понятійних утворень.

Метою й завданням статті є часткове вирішення в межах науково-теоретичного аналізу методологічних підходів визначення сутності категорії «правові засади».

Виклад основного матеріалу. Здебільшого в працях представників загальної теорії держави та права запропонована така класифікація понятійних утворень:

- описові;
- відображають класову сутність;
- змішані (поєднують як описові, так і соціально-класові ознаки) [3, с. 197].

Не зовсім погоджуючись із вищевказаним підходом, А.М. Васильєв і науковці-однодумці, на наше глибоке переконання, довели, що зазначені відправні точки в пропонованих класифікаціях є не поняттями, а дефініціями, оскільки «завдання визначення як логічної операції над поняттями полягає в тому, щоб розкрити зміст цих понять шляхом указівки на основні, істотні ознаки досліджуваного предмета, які відрізняють його від інших суспільних явищ і виділяють серед правових. Визначення використовуються як допоміжний прийом для підходу до розкриття істотних ознак явища: спочатку вказуються лише деякі його риси, особливо ті, які виділяють його зовні, з тим, щоб при подальшому вивченні встановити суттєві, характерні ознаки цього явища. Такі описові визначення, якими користується теорія держави і права» [2, с. 85; 4 с. 13; 5 с. 112]. До того ж дослідники цього аспекту проблеми, враховуючи закони логіки, виділяють існування генетичних визначень, що вказують на специфічний спосіб походження явища [6, с. 63].

Особливої уваги потребує характеристика наукового юридичного поняття, запропонована А.М. Васильєвим, «як думки, що відбиває основні, найважливіші ознаки правового явища або відношення, що існує між низкою явищ, як підсумку, суми здобутих про нього об'єктивних, наукових знань» [2, с. 88].

За змістово-доказовими ознаками дослідник виділяє юридичні понятійні утворення залежно від їх змісту:

- конкретні, в них явище сприймається загалом (наприклад, право);
- абстрактні, в яких виражається властивість явища чи відношення між явищами (наприклад, правоздатність або юридична відповідальність).

Залежно від обсягу:

- одиничні, в яких міститься одне явище;
- загальні, в яких відбивається сукупність однорідних явищ (наприклад, закон).

Виділяються супідрядні поняття, котрі співвідносяться так, що одне поняття входить в інше (наприклад, поняття «закон» і «нормативно-правовий акт»). «Особливе місце в системі класифікації відводиться правовим категоріям як найбільш глибоким, фундаментальним поняттям, що є межею узагальнення як у відповідній галузі юридичних знань, так і в правознавстві загалом» [7, с. 54]. Тому безпосередньо можна говорити про категорії конституційного, цивільного, адміністративного права і про основні юридичні категорії, якими оперує теорія держави і права [2, с. 86].

Досліджуючи наведені підходи, В.М. Сирих включає в процес пізнання правових явищ такі компоненти:

- об'єктивну реальність (безпосереднє буття природи й суспільства);
- акти пізнання, здійснювані людиною, його мозком;
- форми відображення об'єкта у свідомості людини (поняття, закони й категорії) [8, с. 373].

Як критерій оцінювання явища вчений висуває ступінь пізнання та відображення сутності, у зв'язку з чим, з одного боку, ним виділяються описові правові поняття, які відображають сутність першого порядку, сукупність ознак, притаманних тільки певному явищу й без яких це явище не може існувати [8, с. 373] (наприклад, такі ознаки держави, як територія, населення, збирання податків, без яких останнє немислиме як особливе явище). З іншого боку, правові поняття, які відрізняються від описових відобра-

женням соціально-економічної, політичної сутності права, відповідного історичного типу, що характеризує глибинні сутнісні риси права на певному етапі його еволюції, що розкривають закономірності розвитку права у відповідний історичний період.

На думку теоретиків права, «юридичні поняття – це особлива форма пізнавального мислення, що відтворює змістові, предметні образи, властивості, об'єктивну сутність правових явищ і процесів, їх специфічні, закономірні й особливі властивості» [4, с. 16].

Відзначимо, що юридичні понятійні утворення завжди виражаються в словесній формі та несуть у собі нові знання про природу речей. Отже, зазначене формулювання вимагає коригування й викладу в такій редакції: юридичні поняття – це виражене словом знання про сутність, зміст предметних образів, специфічних, закономірних та особливих властивостей правових явищ або процесів.

Завдяки сформованому уявленню про юридичне поняття, спробуємо довести юридичну життєздатність категорії «правові засади».

З позиції системного підходу загальним принципом теоретичного мислення є сходження від абстрактного до конкретного, або, навпаки, варто погодитися з думкою В.В. Ниркова, який вважає, що осмислення правових категорій (понять) чи явищ має брати свій початок з винаходу, конструювання у свідомості ідеалізованої моделі реального об'єкта. Цей «ідеалізований», абстрактний об'єкт стає основним інструментом розумового процесу, спрямованого на пізнання юридичної дійсності, за допомогою якого виявляються внутрішні необхідні й суттєві властивості правових явищ і процесів. Ця модель (уявний аналог реального юридичного явища) і є правове наукове поняття [9, с. 14].

У зв'язку з цим можна стверджувати, що правові категорії – це поняття, які відображають соціально-правову реальність. Стосовно таких понять повинні бути дотримані вимоги однозначності, визначеності, невідносності, так як юридичні понятійні утворення, з одного боку, відображають в абстрактній формі конкретну юридичну реальність, з іншого – юридична реальність опосередковує абстрактну форму свого вираження.

Як зазначає Є.В. Спекторський, реальність юридичної категорії полягає в тому, що «вона діє, застосовується судом або іншими органами застосування права». Доповнює його тезу Б.О. Кістяківський, визначаючи юридичні конструкції «як елемент нашої свідомості, що існує у двох видах: як суто психічне явище ... або як норма чи сукупність норм, яким ми надаємо понадіндивідуальне значення і які виникають у нашій свідомості з певними вимогами повинності й обов'язку» [10, с. 13].

Аналізуючи наукові погляди вчених, вважаємо, що юридичні категорії дають змогу давати належну кваліфікацію відноsinам, що виникають, шляхом «установлення відповідності або невідповідності ознак абстрактно окресленою нормою права соціального факту» [10, с. 14].

Говорячи про правильне визначення змісту юридичної категорії та подальше якісне використання на практиці, необхідно враховувати специфіку сучасного гуманітарного знання. Вона полягає в тому, що сьогодні, з огляду на ускладнення комунікацій, нові знання формуються на стику наук, сучасна правова теорія вже не може догматично будуватися «із самої себе» як апіорна конструкція (юснатуралізм, нормативізм, соціологізм тощо). Осягнення феноменів права в соціальній практиці вимагає від дослідника звернення до інших наук: філософії, історії, соціології, психології, лінгвістики, семіотики, антропології, кібернетики, теорії систем, теорії комунікації й інших комплексних спеціалізованих наукових дисциплін. Відповідно до

правових основ, варто спиратися на висновки, вже визнані іншими науками, поширюючи їх на правознавство та висловлюючи в юридичних категоріях.

Згідно з відповідними методологічними концепціями щодо правових категорій, юридична сутність правових засад може бути доведена таким розумовим процесом:

- етимологічним визначенням категорії, у результаті чого пропонується загальна, лексична характеристика категорії без проникнення в сутність охарактеризованих явищ, досягнення їх життєвого кореня, з визначенням в об'єкті охарактеризованого явища правового складника;

- теоретичним обґрунтуванням категорії – пов'язуючи категорію з правилами логічного й філософського розуміння, вводячи її в природний зв'язок понять, «визначаючи місце в системі логічних, філософських, соціальних і юридичних норм» [11, с. 117];

- антропологічним визначенням категорії – вивченням соціальної та юридичної практики, в якій відображена ця категорія, шляхом аналізу усних або письмових пам'яток права, практики, суспільного життя, досліджуючи процеси юридизації людського буття, властиві кожному історичному типу цивілізації;

- емпіричним обґрунтуванням категорії, у результаті чого відбувається дослідження або конструювання охарактеризованих категорією явищ у сформованій соціальній і юридичній практиці, виділення її сутнісних ознак із подальшим розробленням загальної дефініції.

З позицій етимології словосполучення «правові засади» являє собою об'єднання двох слів: «право» – може бути розглянуто в «широкому» та «вузькому» юридичному значенні, і «засади» – поняття, яке має кілька значень. З'ясування змісту й логіки використання цих понять дасть змогу правильно відобразити думку і зрозуміти сенс цієї категорії [12, с. 83].

Незважаючи на черговість використання, головним у словосполученні навантаженні досліджуваного вираження є слово «засади», оскільки дефініція «правові» містить у собі описову частину, надаючи засадам особливу якісну юридичну характеристику.

Як і будь-яке інше юридичне поняття, категорія «правові засади» має свої ознаки й риси, має своє логіко-філософське уявлення у вигляді ланцюга міркувань і доказів взаємозумовленості з певним видом юридичних абстракцій, що характеризують правову дійсність [12, с. 84].

Правові засади є судженням, «яке відображає взаємозв'язок, що існує між правом і необхідною організацією соціальної поведінки» [12, с. 112]. Логіка, становлячи загальний стан основи, визначає його союз із такою думкою, як наслідок. При цьому окрема наука не завжди дає чіткі вказівки, за яких умов основу можна вважати достатньою для певного наслідку. Зв'язок логічної підстави й наслідку є відображенням у мисленні об'єктивних, у тому числі й причинно-наслідкових, зв'язків, які виражаються в тому, що одне явище (причина) породжує інше явище (наслідок). Однак логічну обґрунтованість не можна ототожнювати з причинно-наслідковим зв'язком. Відношення між підставою й наслідком діє у сфері мислення, а причинно-наслідковий зв'язок виражають об'єктивні відносини між речами, явищами, подіями.

Зі сказаного випливає, що підстави мають важливе теоретичне і практичне значення для будь-якої сфери діяльності людини, оскільки відображають, з одного боку, їх об'єктивну основу у вигляді формально логічних законів існування й розвитку, з іншого – визначають можливість отримання достовірних тлумачень і висновків про них.

У зв'язку з цим можна зробити висновок: конструювання будь-яких соціальних явищ і процесів передбачає необ-

хідність вироблення уявлень про їх якісну визначеність, на підставі чого згодом моделюється результат.

Продовжуючи дослідження, необхідно згадати постулат, що між формою і змістом існує діалектичний зв'язок. Форма (від лат. *Forma* – вигляд, образ) є відображенням результатів мислення в точних поняттях і твердженнях. Завдяки формі досліджувані об'єкти, їх властивості та відносини ставляться у відповідність до окремих стійких, добре доступних для огляду й ототожнювання матеріальних конструкцій, що становлять можливість виявити й зафіксувати істотні сторони охарактеризованих явищ. Форма в юриспруденції уточнює зміст шляхом знакової визначеності. Логічно обґрунтоване, виражене мислення ідейно правового змісту є першим кроком на шляху побудови правової форми. Подальше поглиблення конструювання форми досягається введенням у механізм різних спеціальних інструментів, що гарантують реалізацію сконструйованих у змісті ідей, до яких можна зарахувати послідовність у вибудовуванні системи знаків (знаковий комплекс), інтерпретація яких створює певний сенс і допомагає виразити зміст у формі знаків.

Висновки. Формалізація правової теорії передбачає виявлення й подальшу фіксацію в певній логічній послідовності висновків і доказів у вигляді правового тексту, представленого дефініціями, категоріями, поняттями. При цьому варто пам'ятати, що правовий текст відрізняється від правової норми. Текстуальне правило стає юридичним правилом тільки тоді, коли в соціальній дійсності йому відповідає проєкція соціоментальна поведінка, що додає цьому правилу ціннісне, загальнообов'язкове значення. Соціальні явища, що виникають у цьому разі, спрямовані на реалізацію встановленого правила, являють собою реалізацію норми права.

Отже, правові засади можуть бути представлені як ідеально-матеріальний феномен психосоціокультурної дійсності, виражений у змісті правових норм, актів, які упорядковують відносини, особливості конструювання й застосування яких визначається не одним правовим текстом, а всією сукупністю текстів цієї культури (інтертекстом), інтерпретація яких легітимізує та конкретизує правові можливості й обов'язки суб'єктів. Табто з філософських позицій правові засади відображають у змісті текстів нормативних актів правову культуру.

Отже, можемо резюмувати, що завдяки понятійним утворенням і юридичним категоріям стає можливим ефективно вести теоретичні і практичні дослідження, які стосуються різноманітних проблем як теорії права, так і галузевих юридичних наук. Звичайно, дослідження вказаних питань є необхідним і потребує подальшого вивчення.

Список використаної літератури:

1. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / за ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. 2-е вид., перероб. і доп. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 688 с.
2. Васильев А.М. Правовые категории. Методологические аспекты разработки системы категорий права. Москва: Юридическая литература. 1976. 264 с.
3. Алексеев С.С. Общая теория права: учебник. 2-е изд., перераб. и доп. Москва: ТК Велби, Проспект, 2008. 576 с.
4. Жеребкин В.Е. Содержание понятий права (логический анализ понятий права): автореф. дисс. ... докт. юрид. наук. Харьков, 1980. 24 с.
5. Загальна теорія держави і права: навчальний посібник / А.М. Колодій, В.В. Копейчиков, С.Л. Лисенков та інші; за ред. В.В. Копейчикова. Київ: Юрінком Інтер, 2000. 320 с.
6. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підручник. Харків: Консульт, 2008. 656 с.
7. Тарасов Н.Н. Методологические проблемы юридической науки. Екатеринбург, 2001. 246с.

8. Сырых В.М. Логические основания общей теории права. 2-е изд. Москва: ЗАО Юстицинформ, 2004. Т. 1: Элементный состав. 528 с.

9. Нырков В.В. Поощрение и наказание, как парные юридические категории: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Саратов, 2003. 205 с.

10. Черданцев А.Ф. Юридические конструкции и их роль в науке и практике. Правоведение. 1972. № 3. С. 12–19.

11. Шейко В.М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності: підручник. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ: Знання-Прес, 2002. 295 с.

12. Петрушенко В.Л. Філософський словник: терміни, персоналії, сентенції. Львів: Магнолія 2006, 2011. 352 с.

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРІВ

Василенко Марина Євгенівна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри юридичних дисциплін Сумської філії Харківського національного університету внутрішніх справ

Ткаченко Віта Віталіївна – кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри адміністративного та інформаційного права Сумського національного аграрного університету

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

Vasylenko Maryna Yevhenivna – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Law of Sumy Branch of Kharkiv National University of Internal Affairs

marena.evg@gmail.com

Tkachenko Vita Vitaliivna – Candidate of Law Sciences, Senior Lecturer at the Department of Administrative and Informational Law of Sumy National Agrarian University

tkachenkovita85@gmail.com

